

УДК 39:904(477.64)«159/17»(045)

ВПЛИВИ СІВЕРСЬКО-ПОЛІСЬКОЇ ТА ЗАПОРОЗЬКОЇ ТРАДИЦІЙ
НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ФОРМ НАТІЛЬНИХ ХРЕСТІВ ПОДНІПРОВ'Я

Віктор Векленко, директор
Громадського історико-етнографічного
ставрографічного Музею Хреста.

Зоя Маріна к.і.н., доцент кафедри
історіографії, джерелознавства та
архівознавства Дніпровського
національного університету
ім. О. Гончара.

Олександра Ромашко, к.і.н., доцент
кафедри історіографії, джерелознавства та
архівознавства Дніпровського
національного університету
ім. О. Гончара

Розглянуто питання трансформації форм натільних христів Придніпров'я на основі аналізу христів сіверсько-поліської та запорозької традицій, що зберігаються у фондах Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста.

Ключові слова: сіверсько-поліські хрести, запорозькі хрести, трансформація форм, архетипи, Громадський історико-етнографічний ставрографічний Музей Хреста.

The study analyzes the transformation of the forms of the crosses of the Dnieper on the basis of the forms of crosses of the Siver-Polissya and Zaporozhian traditions based on the study of the funds of the Public Historical and Ethnographic Staurographic Museum of the Cross.

Key words: Siver-Polissya crosses, Zaporozhian crosses, transformation of forms, archetypes, Public historical-ethnographic staurographic Museum of the Cross.

Процес багаторічного вивчення натільних і нагрудних хрестів завдяки накопиченій фактичній базі Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста (далі – Музей Хреста), з одного боку, вже починає давати перші відповіді щодо регіональних стилістико-типологічних їх особливостей [5; 7; 9; 14], але з іншого – продовжує ставити нові запитання, в тому числі й щодо архетипів базових форм, і щодо варіантів трансформації форм похідних [1; 3; 10; 12]. Відповідно, дослідження останнього напрямку є надзвичайно актуальним, оскільки не лише в Україні, а й поза її межами відсутня подібна до нашої джерельна база, а нечисленні музейні колекції, у кращому випадку, просто вводяться співробітниками до наукового обігу. Зазначена тема в даному контексті ніким не розглядалася, тому мета запропонованої публікації полягає у розкритті трансформації натільних хрестиків із характерними рисами на вертикальній балці, що знайдені у межах Подніпров'я. Серед завдань, що постали перед авторами, слід зосередити увагу на вивченні похідних від архетипів сіверсько-поліських і запорозьких хрестів за допомогою порівняльно-історичного та типологічного методів.

Найчисленнішими ставрографічними знахідками серед підйомного матеріалу є хрестики другої половини XIX – початку XX ст., виготовлені частіше з мідних сплавів (латуні) і срібла методом штампування (див. рис. 1). Вони дуже різноманітні за формою й кожен тип потребує окремого вивчення. Але серед них яскраво виокремлюються карбовані або із литою основою вироби із мідних сплавів чи срібла, котрі можна спробувати «прив'язати» до місцевих ремісничих осередків або ж до тих чи інших регіональних традицій. Також маємо зазначити, що, за нашими спостереженнями, натільні й

нагрудні хрестики щонайменше з середини–кінця XVIII ст. виконували три функції: як свідчення належності до тієї чи іншої християнської конфесії, оберегу (це пізніше відбилося у специфічному написі на зворотному боці), а також прикраси, що підтверджується численними світлинами жінок у святковому вбранні та великою кількістю хрестиків серед інших прикрас.

Із вищезгаданих категорій хрестів необхідно звернути увагу на предмети із характерною рисою – променями саява вгорі вертикальної напівбалки, архетип для якої, вірогідно, міститься в поліській (або, якщо точніше, сіверсько-поліській) традиції.

У фондах Музею Хреста на сьогодні знаходиться понад сотня таких хрестиків, котрі у перших спробах визначень були віднесені до категорії поліських хрестів, характерною рисою яких, серед іншого, були промені вгорі та специфічне написання Ісусового імені на лівому рамені.

Що таке «поліський» хрестик? Насправді їх, щонайменше, два різновиди [6; 8]. Перший – однобічні, виготовлені переважно із мідного сплаву литтям чи литтям основи з подальшим карбуванням (частіше – «зубчиком»), або вирубуванням із карбуванням та припаюванням вушка; за формою більшість із них – прямі латинські з незначним лінійним розширенням напівбалок. Другий тип – так само однобічні, із вставкою у середохресті, вмонтованою у касту із затисканням скляного елемента зубчиками, дещо подібної зовнішньої форми і часто – з підвісками на раменах і нижній лопаті. Той різновид, котрий нас цікавить, – зазначеної вище форми, із карбуванням чи його імітацією, яка показує внутрішній прямий латинський хрест, тяглий до рівнокінцевості, позначену Голгофу, іноді – у вигляді рослинного візерунка, і написи по кінцях рамен на кшталт «**ic xc**», але в українській транслітерації, де Ісусове ім'я виписується як «**ис**», «**іис**», «**ін**», «**нс**» тощо. Вони походять, частіше, з території Чернігівської області (рис. 2.1–11), але доволі багато знахідок – із Київської (рис. 2.13–15)

та Житомирської (рис. 2.12), а іноді – з Полтавської (рис. 3.1–3) та інших областей (Табл. 1).

За формою зовнішній хрест, переважно, прямий «латинський», але доволі часто закінчення лопатей – закруглені. Всі вони – одnobічні. І на сьогодні потрібно зробити уточнення щодо їх ареалу, основна частина якого зосереджена не в Поліссі, а на Сіверщині.

Всі три знахідки з Полтавщини походять з Лохвицького р-ну (Табл. 2) та візуально повністю тотожні зразкам сіверсько-поліського регіону; це може бути як свідченням міграційних процесів, так і торгівельних зв'язків. Дещо відрізняється харківська знахідка (рис. 3.4) – її внутрішній хрест карбований рисочками у два рядки, тобто відбувається розвиток базової форми. Срібний хрестик (рис. 3.5) із Роменського р-ну Сумської обл. (фактично – північна Полтавщина) зберігає зовнішню форму й елементи внутрішнього декору, але в нижній частині вертикальної балки має навскісне перехрещення та відсутність написів на раменах; тобто відбувається певне наслідування традиції (назви районів подаються за визначеннями до 2020 р.).

Срібний виріб із Чигиринського р-ну Черкаської обл. (рис. 3.6) наслідує базову форму, але периметр відокремлений лінією, між якою і краями – карбування «зубчиком», тобто ми маємо вже якийсь місцевий розвиток традиції. Решта знахідок із території області (рис. 3.7–13) виготовлена з мідних сплавів, всі екземпляри мають закруглені лопаті, краєчки яких обрамлені карбованими рисочками. Слід зазначити, що всі ці зразки, незважаючи на певну схожість, вирізняються за розмірами та стилістикою komponування декору. Така ситуація дозволяє висловити думку про можливість існування різних майстерень, у яких виготовлялися досить схожі вироби (дещо подібна ситуація спостерігалася і з так званими «рясними» хрестами) [7; 9]. І це стосується знахідок, котрі походять як із правого, так і з лівого берегів Дніпра. До речі, хрестик із Лисянського р-ну – вже

штампований, але виготовлений у сіверсько-поліській традиції, а на лівому рамені чітко позначено «іс», внутрішній хрест – прямий «латинський»; скоріш за все, виріб був виготовлений вже на межі XIX–XX ст.

Знахідка з Гайсинського р-ну Вінницької області (рис. 3.14) – так само наслідує зазначеній традиції, як і три предмети з території Полтавської обл. (рис. 3.15, 4.1–2). Маємо зазначити, що всі хрестики з Полтавщини мають карбування «рисочками» по периметру, внутрішні хрести – чотирикінцеві, прямі «латинські», написи Ісусового імені використані у вигляді «іс». Незважаючи на походження з одного регіону – околиці м. Градизьк Глобинського р-ну, виконані з певними стилістичними відмінностями, що свідчить або про різні місцеві майстерні, або ж вказує на імпорт.

Два хрестики знайдені на правобережній частині Дніпропетровської обл. (Табл. 3). Перший – в околицях м. Вільногірськ (рис. 4.3), другий – на території П'ятихатського р-ну (рис. 4.4), однак, незважаючи на відносну територіальну та нібито стилістичну близькість, одразу помітні і відмінності як в декоруванні периметру, формі, так і написанні Ісусового імені (в першому випадку маємо «іис», в другому – «іис»). Хоча за всіма іншими ознаками знахідки належать до тієї ж сіверсько-поліської традиції. До неї ж має бути віднесеним і хрестик з Великобілозірського р-ну Запорозької обл. (рис. 4.5); цікавим є те, що внутрішній хрест – шестикінцевий, декорування нижньої лопаті – близьке до знахідок із Дніпропетровщини, на лівому рамені – напис «іис»...

За тими ж формальними ознаками вважаємо за доцільне віднести до цієї ж категорії доволі велику групу так званих «святоварваринських» хрестів. Вони доволі часто зустрічаються серед латунних штампованих виробів із погрудними чи ростовими зображеннями шанованої на українських землях святої. Усі виготовлені місцевими золотарями зі срібла та

не передбачають настільки тонкої гравіювальної роботи, яку замінюють літери **ω с в м в**, котрі означають «образ святої великої мучениці варвари».

Перший походить з Чернігівської обл. (рис. 4.6), ще два – з території Київської обл.: з Броварського р-ну (рис. 4.7) – без внутрішнього хреста, з Таращанського (рис. 4.8) – з внутрішнім чотирикінцевим. На Сумщині було знайдено три хрестики, що зараз зберігаються в колекції Музею Хреста: два – без внутрішнього хреста з декоруванням периметру «зубчиком» (рис. 4.9, 11), один – із зазначеним елементом (рис. 4.10), карбованим рисочками; цікавим є також декор на зворотному боці останнього виробу. Ще одна знахідка цієї групи походить з Гадяцького р-ну Полтавської обл. (рис. 4.12): внутрішній хрест відсутній, периметр прикрашений «зубчиками»; скоріш за все, довго використовувався – на зворотному боці читаються літери тільки на горішній лопаті та лівому рамені. Таким чином, вищезгаданий тип натільних хрестиків, попередньо, охоплює доволі великий ареал – від Сіверщини по Середнє Подніпров'я.

Наступна категорія, крім визначальної риси у вигляді саява на горішній лопаті, отримує додаткові елементи – у вигляді форми, в тій чи іншій мірі тотожній запорозьким хрестам, а також декорування нижньої частини нижньої лопаті, яка також має архетипи як в запорозьких хрестах, так і в деяких формах, похідних від них, слобожанських.

В першу чергу вважаємо за необхідне наголосити на характерних особливостях, важливих для даного розгляду форм запорозьких хрестів.

Основою для визначення зазначеного типу слугує техніка виготовлення та форма виробу. В переважній більшості випадків запорозький хрест виготовлявся вирубуванням чи вирізуванням зі металевієї пластинки з мідного сплаву (бронза або латунь) і лише іноді – литтям основи в однобічній формі. За формою хрести – прямі латинські із значним лінійним розширенням напівбалок. Закінчення напівбалок у більшості випадків

трикутне, але зустрічаються варіанти з підтрикутною формою, підтрикутно-криноподібною, трійчастою-тризубою тощо. Досить часто спостерігається асиметрія як у власне формі знахідки, так і розміщенні зображень. Зображення нанесені карбуванням, переважно – на лицевому боці: хрест, саяво, промені – як у середохресті, так і на кінцях напівбалок. На пізніших виробках, орієнтовно кінця XVIII – першої половини XIX ст., на кінцях розташовуються вибиті штампом квіти [4; 11; 13].

Основою для визначення архетипу слугує двопланний хрест, який походить з Новобогородицької фортеці – Старосамарського ретраншементу (рис. 4.13): зовнішній – із розширеними напівбалками, внутрішній – прямий латинський, із саявом у середохресті та на кінці верхньої напівбалки. Закінчення нижньої напівбалки декороване ґратчастим візерунком. На кінцях рамен – написи **ІС ХС** під титлами. Зворотний бік без написів і зображень. Вушко зсувне, кріпиться до основи за допомогою канавки на горішньому кінці вертикальної балки та припаювання.

Дуже близькими до нього за стилістикою є хрестик із колишнього села Стара Карабинівка Павлоградського р-ну Дніпропетровщини (рис. 4.14) з цікавим варіантом ґратчастого візерунку та знахідка з околиць смт. Царичанка Дніпропетровської області (рис. 5.1) – тут дещо відмінні розміри по вертикалі, але істотна схожість в декоруванні (Табл. 4). Дещо інший варіант декорування лицевого боку плюс саяво на кінцях балок і хрестик у центрі на зворотному бачимо на знахідці з Новомосковського р-ну Дніпропетровської області, з околиць фортеці Дніпровської лінії (рис. 5.2).

Тобто до першого визначального чинника додається другий у вигляді форм закінчень лопатей, а також – ґратчастий візерунок на нижній лопаті, який отримає розповсюдження в інших різновидах хрестиків досліджуваної категорії. Маємо зазначити, що подібне карбування зустрічається і на запорозьких хрестах із трикутними закінченнями лопатей – зокрема, ми

можемо побачити це на знахідках із Новомосковського (рис. 5.3) та Царичанського (рис. 5.4) р-нів Дніпропетровської області.

Із Чернігівської обл. походить срібний хрестик (рис. 5.5), який поєднує в собі і сіверсько-поліську, і запорозьку традиції: саяво на обох боках, цікаві варіанти карбування внутрішнього хреста; на лицевому боці периметр додатково позначений лініями.

Наступні три хрестики подібної форми – святоварваринські. Срібна знахідка з Переяславського р-ну Київської обл. (рис. 5.6) із написами в північній традиції, без внутрішнього хреста, має карбування «зубчиком» по периметру та клеймо у вигляді літери «ю» (?) під титлом. Також срібний хрестик із Лубенського р-ну Полтавської області (рис. 5.7) – виконаний у такому ж стилі, периметр обрамлений лінією та карбуванням «зубчиком», а виріб із Миргородського р-ну (рис. 5.8) – має периметр карбований рисочками.

Цілком можливо, що до святоварваринських хрестів можна віднести ще один хрестик із Чернігівської обл. (рис. 5.9), де замість літер на звороті (в тій же кількості) розміщені зірочки. В якості гіпотези можемо припустити відсутність у майстра необхідних клейм у вигляді літер, які він замінив наявними.

Дещо ближчою до запорозької традиції є знахідка з Донецької обл. (рис. 5.10), у якої всі кінці лопатей декоровані гратчастим візерунком. Поєднання обох традицій спостерігаємо у хрестіку з Запорозької (рис. 5.11) та Київської (рис. 5.12) областей, проте останній – без написів взагалі та має «саяво» по кінцях рамен і нижньої лопаті.

Варіанти гратчастого карбування на нижній лопаті зустрічаємо не тільки на запорозьких хрестах, але і на похідних від них формах слобожанських, зокрема – так званих «валківських» [2]. Знахідки із

закругленими лопатями (рис. 6.1–3), з різноманітними варіантами зазначеного декорування на вертикальній балці як унизу, так і вгорі (Табл. 5).

У подібному стилі виготовлений хрестик із Новописковського р-ну Луганської обл. (рис. 6.4); кращої якості – з Роменського р-ну Сумської (рис. 6.5) та Теплицького р-ну Вінницької (рис. 6.6) областей. Знахідка з Вінниччини (рис. 6.7) має додаткове заповнення зовнішніх кутів середохрестя, з Люботинського р-ну Харківщини (рис. 6.8) – додаткову деталь в закінченні вертикальної балки і написи «і» «х» під титлами, з Солонянського р-ну Дніпропетровщини (рис. 6.9) – карбовану під кутом обмежувальну риску ґратчастого візерунку...

Тобто навіть у межах одного різновиду форм закінчень лопатей ми можемо спостерігати велику кількість варіантів декорування хрестів, не кажучи вже про елементи внутрішнього декору. Ще більше розмаїття фіксується серед виробів із «трійчастими» закінченнями напівбалок: особливо це стосується до прикрашання лицевих боків знахідок.

Три срібних карбованих хрестики з Носівського р-ну Чернігівської обл. на закінченні нижньої лопаті мають зразки декорування, близькі як слобожанській (рис. 6.10) [4; 15, с. 16], так і запорозькій (рис. 6.11, 12) традиціям. Але у перших двох випадках по кінцях рамен присутні написи, а внутрішній хрест карбований у вигляді заглиблення або ліній, тоді як у третього хрестика написи відсутні, а внутрішній хрест карбований «зубчиком». Знахідка з Корецького р-ну (рис. 6.14), скоріш за все, має відношення до третьої функції нагрудних хрестиків, тобто вже до витворів декоративно-прикладного мистецтва: складність форм (особливо нижньої лопаті), багатство карбування, а також – відсутність написів.

Перший хрест із території Київської обл. (рис. 6.13) також без написів, із «сяйвом» по кінцях рамен і горішньої лопаті, внутрішній хрест, як і схематична Голгофа, карбовані «зубчиком», а заповнення під Голгофою –

гратчастим візерунком. Другий – зі схожим декоруванням, але закінчення нижньої лопаті прикрашене декором, певною мірою близьким до сіверсько-поліської традиції (рис. 7.1).

Сумська обл. представлена двома знахідками (див. Табл. 6). Перша походить з Роменського р-ну (рис. 7.2), скоріш за все, має відношення до категорії жіночих нагрудних прикрас релігійного характеру (тобто – третя функція), про що свідчить відсутність написів, насичений декор і відносно значні розміри. Друга (рис. 7.3) – має внутрішній восьмикінцевий хрест і написи по кінцях рамен «і» «х» під титлами; закінчення нижньої лопаті прикрашене гратчастим орнаментом.

Із території Харківської області походять три знахідки із гратчастим карбуванням на нижній лопаті. У Валківському р-ні (рис. 7.4) знайдений хрестик із внутрішнім восьмикінцевим хрестом, написами по кінцях рамен «іс» «хс» під титлами. У Лозівському р-ні – два хрестики, обидва із тотожними внутрішніми хрестами і написами, але перший (рис. 7.5) на закінченні горішньої лопаті має «сяйво», а другий (рис. 7.6) – напис під титлом «цс», що може вивести його поза межі розгляду у даній публікації.

Із Полтавщини (в межах сучасної області) надійшло три хрестики: з околиць смт. Велика Багачка (рис. 7.7) і с. Судівка (рис. 7.8) – з «сяйвом» угорі, внутрішніми восьмикінцевими хрестами, написами по кінцях рамен «іс» «хс» під титлами та гратчастим карбуванням на нижніх лопатях; з Хорольського р-ну (рис. 7.9) – із «сяйвом» на усіх кінцях лопатей та внутрішнім чотирикінцевим хрестом, карбованим «зубчиком».

Із Черкаської обл. маємо два хрестики. Менший (рис. 7.10) походить з Корсунь-Шевченківського р-ну, у нього внутрішній восьмикінцевий хрест, написи по кінцях рамен «і» «х» під титлами і гратчасте карбування. Більший, карбований з мідного сплаву, – з Черкаського р-ну (рис. 7.11), має внутрішній чотирикінцевий хрест і написи під титлами «іс» «хс»; взагалі

існує велика кількість хрестів, виготовлених із мідних сплавів, які наслідують штамповані зразки і використовувалися, в тому числі, і як жіночі нагрудні прикраси.

Близький до стилістики срібних виробів карбований хрест із Рівненської обл. (рис. 7.12), який схожий на вибивку в матриці; відповідно – із тотожними написами й елементами декору, в т.ч. із «сяйвом» і гратчастим візерунком. Завершує розгляд «трійчастих» форм знахідка з Царичанського р-ну Дніпропетровської обл. (рис. 7.13): «сяйво» вгорі, написи «іс» «хс» по раменах, внутрішній хрест – чотирикінцевий, під ним – Голгофа у вигляді трипелюсткового полум'я, над яким літери г г; на звороті напис у 7 рядків «гос/ по/ ди спаси и/ со/ х/ рани/ мена».

І все ж таки, до сіверського-поліської традиції ближчі варіанти форм прямих «латинських» хрестів, прикладом чого слугують ще два хрестики. Перший (рис. 7.14) походить з Полтавської обл., він має внутрішній шести кінцевий хрест із лілями (?) у середохресті та літерами «в» і «ч» (можливо – ініціали майстра) внизу, по периметру обрамлений карбуванням у вигляді імітації шнура. На зворотному боці – напис у 10 (?) рядків: «гос/ по/ ди/ спаси сохра/ ни/ и/ по/ ми/ луй/ ме» і клеймо, котре, можливо, знищило останній рядок тексту. Другий (рис. 7.15) – святоварваринський з Ямпільського р-ну Сумської обл. з характерним для північних регіонів написанням Ісусового імені через «іис»...

Підсумовуючи, можемо визнати доведеним факт трансформацій давніших форм української культової пластики в пізніші різновиди. У даному випадку архетипами виступають візантійські зразки, які увійшли до кола предметів особистого благочестя Русі, збереглися в традиціях Великого князівства Литовського та перейшли в традиції українських земель козацької та посткозацької доби. Пізніше, незважаючи на асиміляційні заходи Московії та її наступників, вони виступили зразками нової, вже української

ставрографії. Зокрема, мова йде про сіверсько-поліську та запорозьку традиції, які, зберігаючи основу, розповсюдилися по регіонах, трансформуючись в нові форми і елементи оздоблення.

Не виключено, що під час ґрунтовнішого вивчення фондкових колекцій Музею Хреста зазначені процеси отримають додаткові підтвердження, що дозволить розширити ареали та напрямки трансформаційних процесів серед такої категорії як предмети особистого благочестя, а, можливо, й з'ясувати питання наявності регіональних осередків і майстерень хресторобної справи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Veklenko V. Aktualni pytannia vyznachennia, datuvannia, identyfikatsii i transformatsii form natilnykh i nahrudnykh khrestiv. *Zapovidna Khortytsia*. Zbirka naukovykh prats. Vypusk IX. Zaporizhzhia, 2021.

2. Veklenko V. Do pytannia vyznachennia riznovydu slobozhanskykh khrestiv iz zakruhlenymy zakincheniamy. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2019. Vyp. 28. S. 158–162.

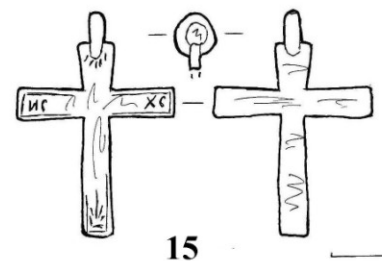
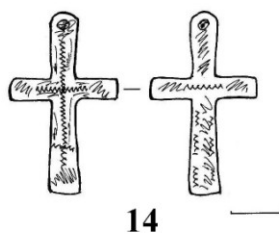
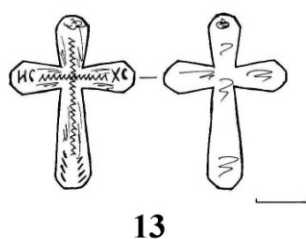
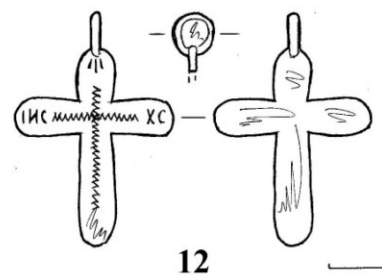
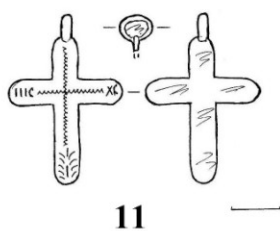
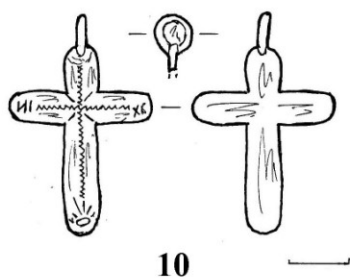
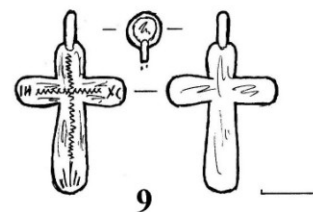
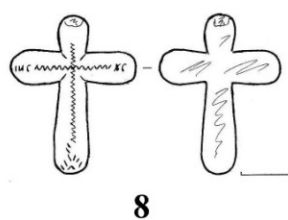
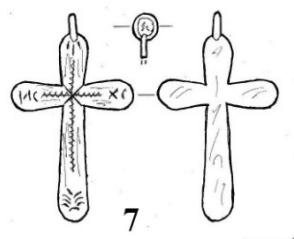
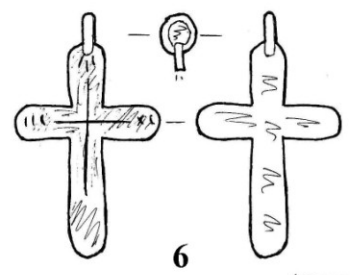
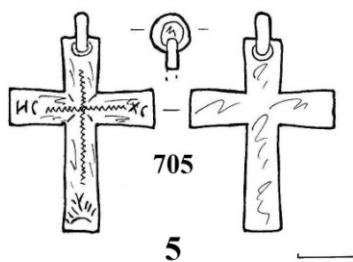
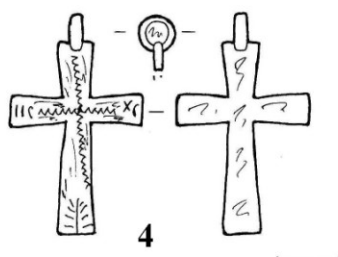
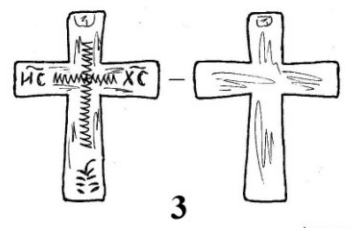
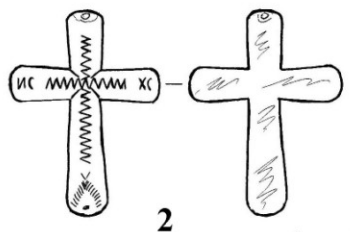
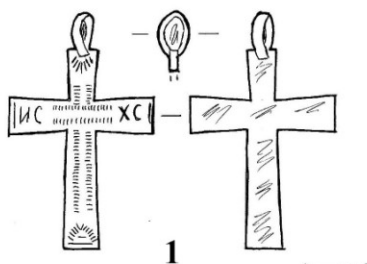
3. Veklenko V. Do pytannia pro vyznachennia ta rozpovsiudzhennia kraplepodibnykh khrestiv XVII–XVIII st. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2021. Vyp. 30. S. 141–152.

4. Veklenko V. Do pytannia pro transformatsiiu zaporozkykh natilnykh khrestiv. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2018. Vyp. 27. S. 71–79.

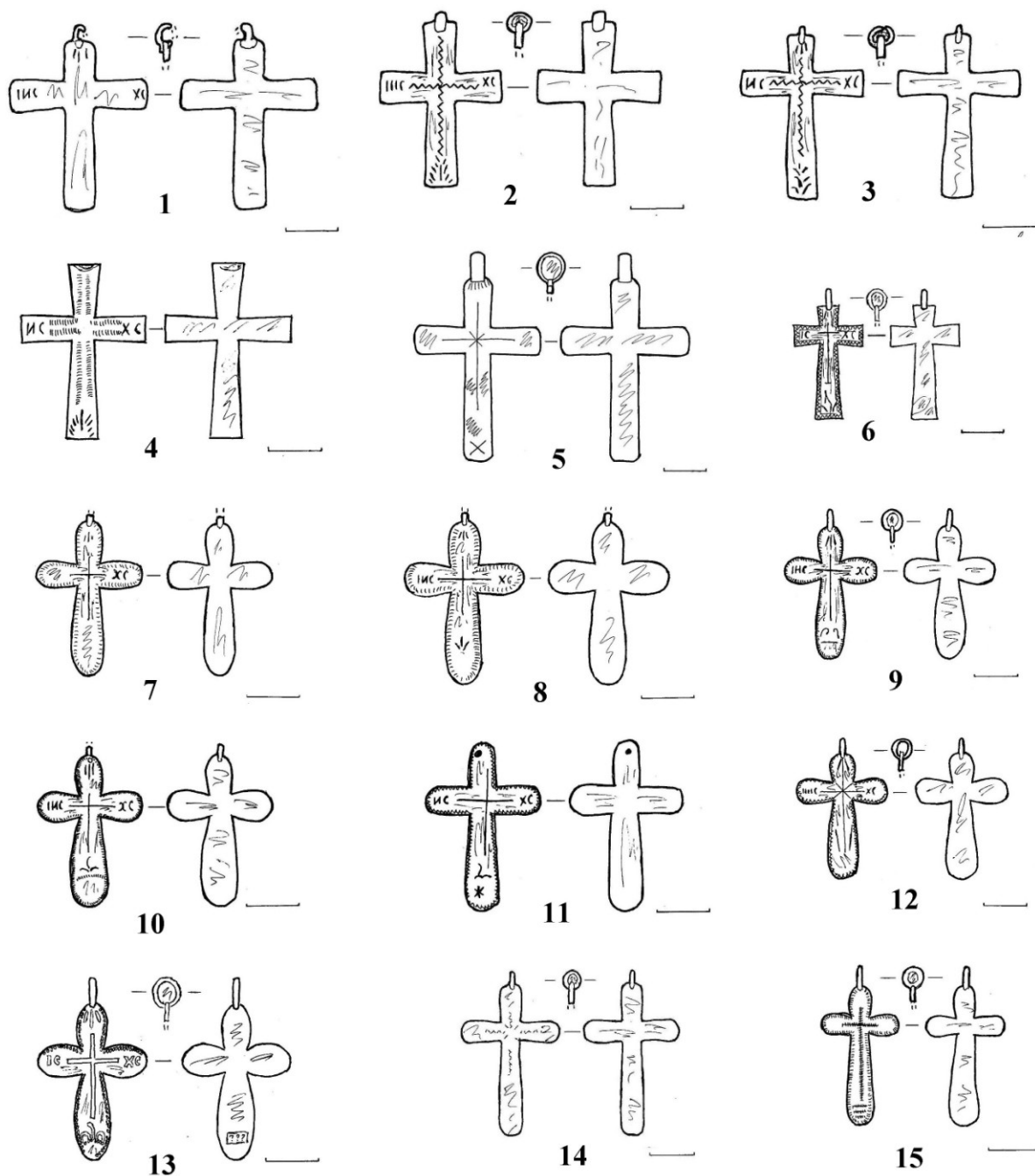
5. Veklenko V. Narys ukrainskoi stavrohrafi Kharkivshchyny. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2019. Vyp. 28. S. 148–158.

6. Veklenko V. Novi nadkhodzhennia poliskykh khrestiv do fondiv Hromadskoho istoryko-etnohrafichnoho stavrohrafichnoho Muzeiu Khresta. Pytannia identyfikatsii. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2021. Vyp. 30. S. 172–185.

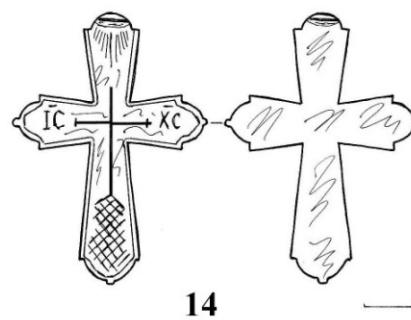
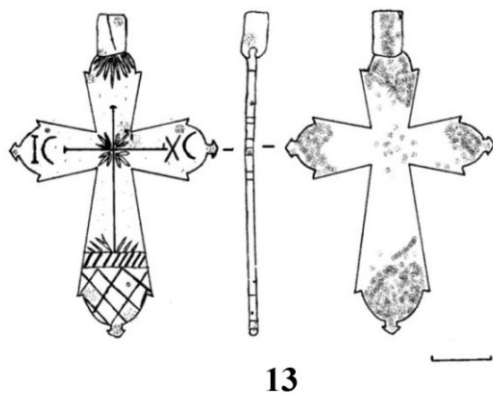
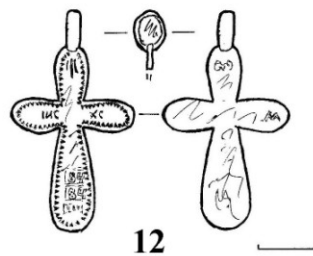
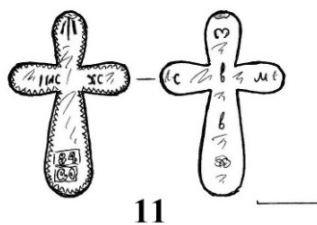
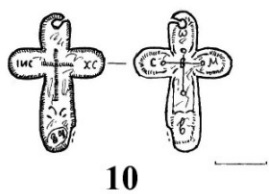
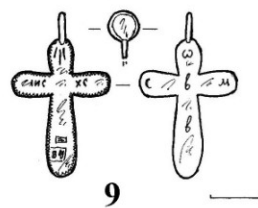
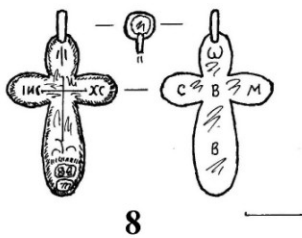
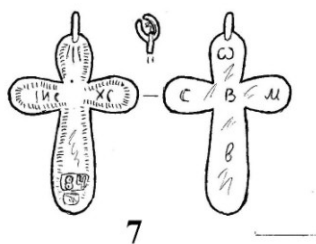
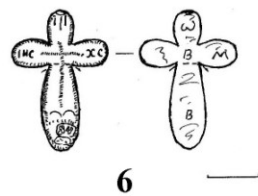
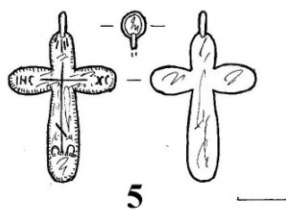
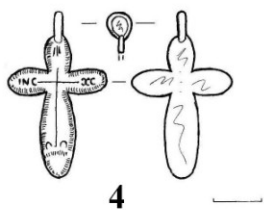
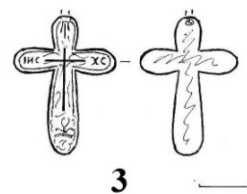
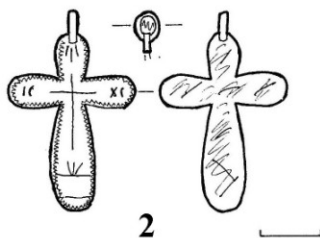
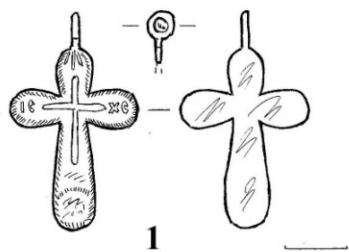
7. Veklenko V. Ukrainska etnika rehionalnoi stavrohrafiï. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. K., 2016. Vyp. 25. S. 137–142.
8. Veklenko V. Ukrainski khresty Livoberezhnoho Polissia XVIII–XIX st. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2017. Vyp. 26. S. 99–105.
9. Veklenko V. Ukrainski khresty Serednoho Podniprovia XVIII – pochatku XIX st. (poperednii ohliad). *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2017. Vyp. 26. S. 105–115.
10. Veklenko V. U poshukakh «cherkaskykh» khrestiv. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*. 2022. Vyp. 31. [V drutsi].
11. Veklenko V.A. Natelnie kresti Samary–Bohorodytskoi kreposti: monohrafiia. D.: Yzd-vo DNU, 2010. 216 s.
12. Veklenko V.O. Do pytannia pro identyfikatsiiu, systematyzatsiiu i transformatsiiu zaporozkykh khrestiv. *Svichado Prydniprovia. Kraieznavchyi almanakh: zbirnyk kraieznavchykh ta naukovykh prats*. Horishni Plavni, 2021. S. 52–95.
13. Veklenko V.O. Zaporozki natilni khresty XVIII st. z terytorii Serednoho Prysamar'ia. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. st.* 2009. Vyp. 18. S. 100–107.
14. Veklenko V.O. Ukrainska stavrohrafiia Donechchyny (za materialamy fondiv Hromadskoho istoryko-etnohrafichnoho stavrohrafichnoho Muzeiu Khresta). URL: <https://muzey-dokm.pp.ua/ukrayinska-stavrografiya-donechchyny.html> (дата звернення 11.09.2022).
15. Pravoslavnie kresti narodov Ukrainy y Hruzyy v sobranyy Rossyiskoho etnohrafycheskoho muzeia: [albom-kataloh / avt.-sost. O.V. Karpova, L.S. Hushchian, A.B. Ostrovskiy; otv. red.: E.A. Korsun; predysl.: V.M. Hrusman]. SPb.: Yzd-vo «Art-Palas», 2013. 212 s.

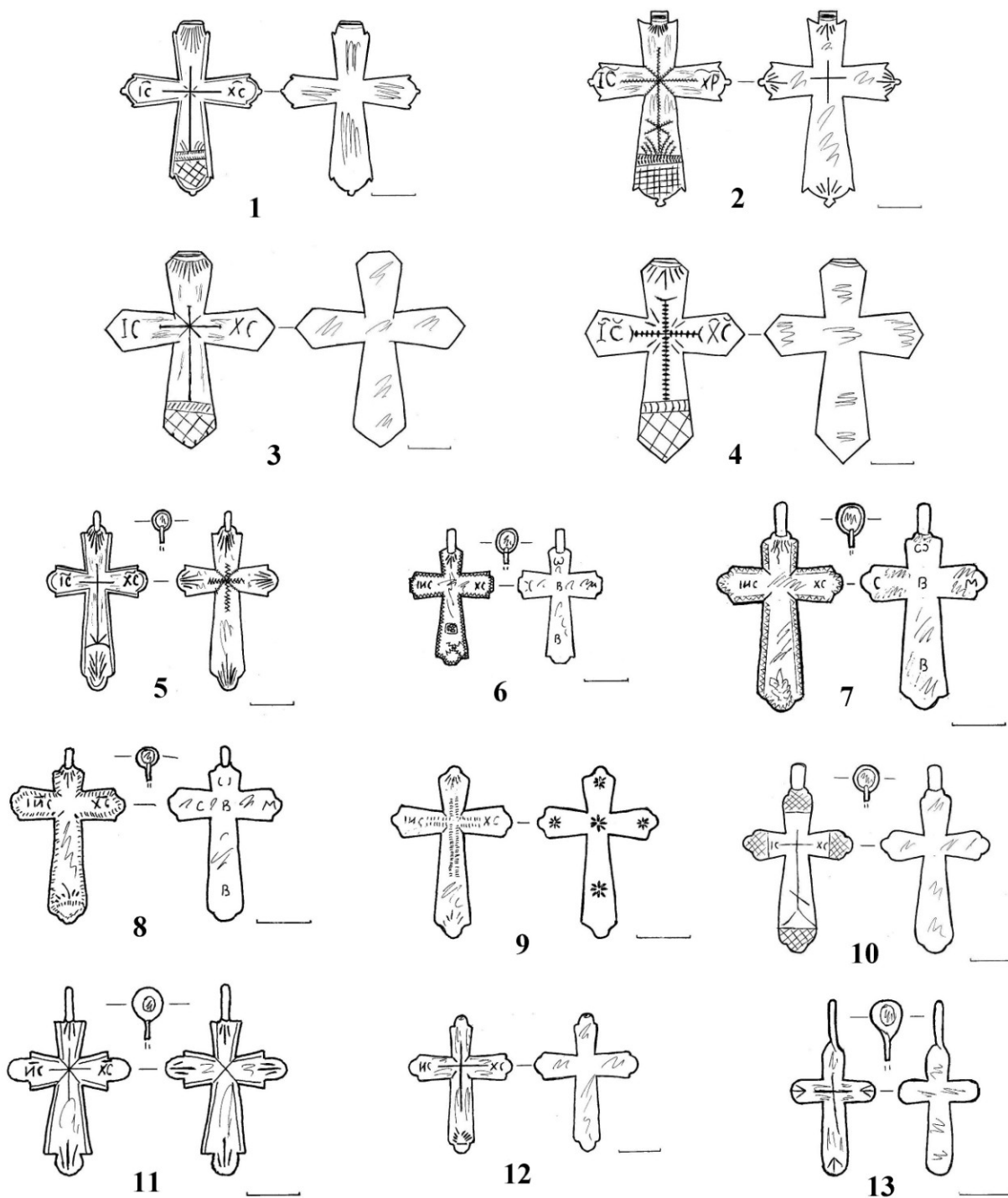
2. Сіверсько-поліські хрестики з території Чернігівської, Житомирської і Київської областей.

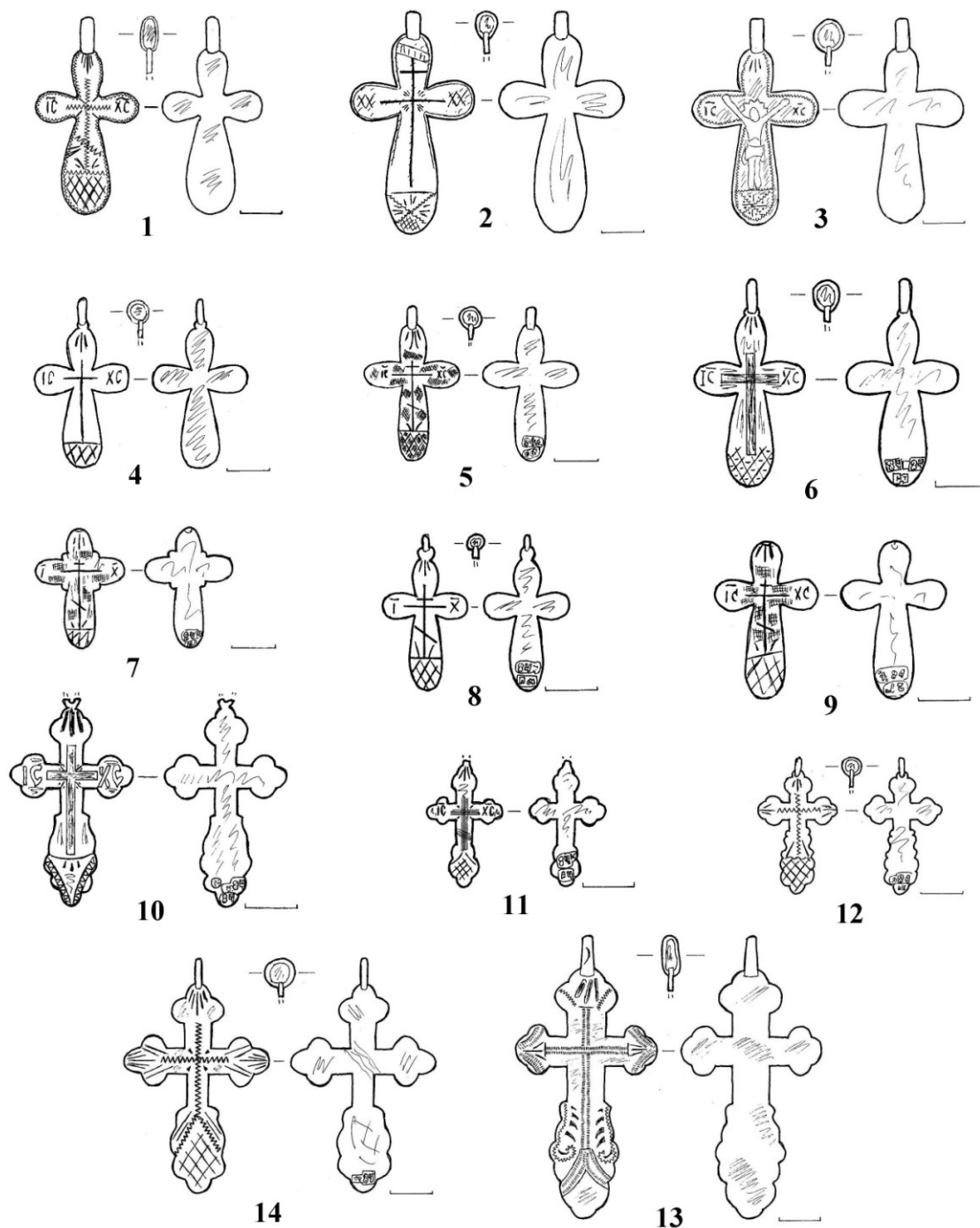
3. Сіверсько-поліські хрестики і похідні форми з території Середнього
Подніпров'я і Слобожанщини.

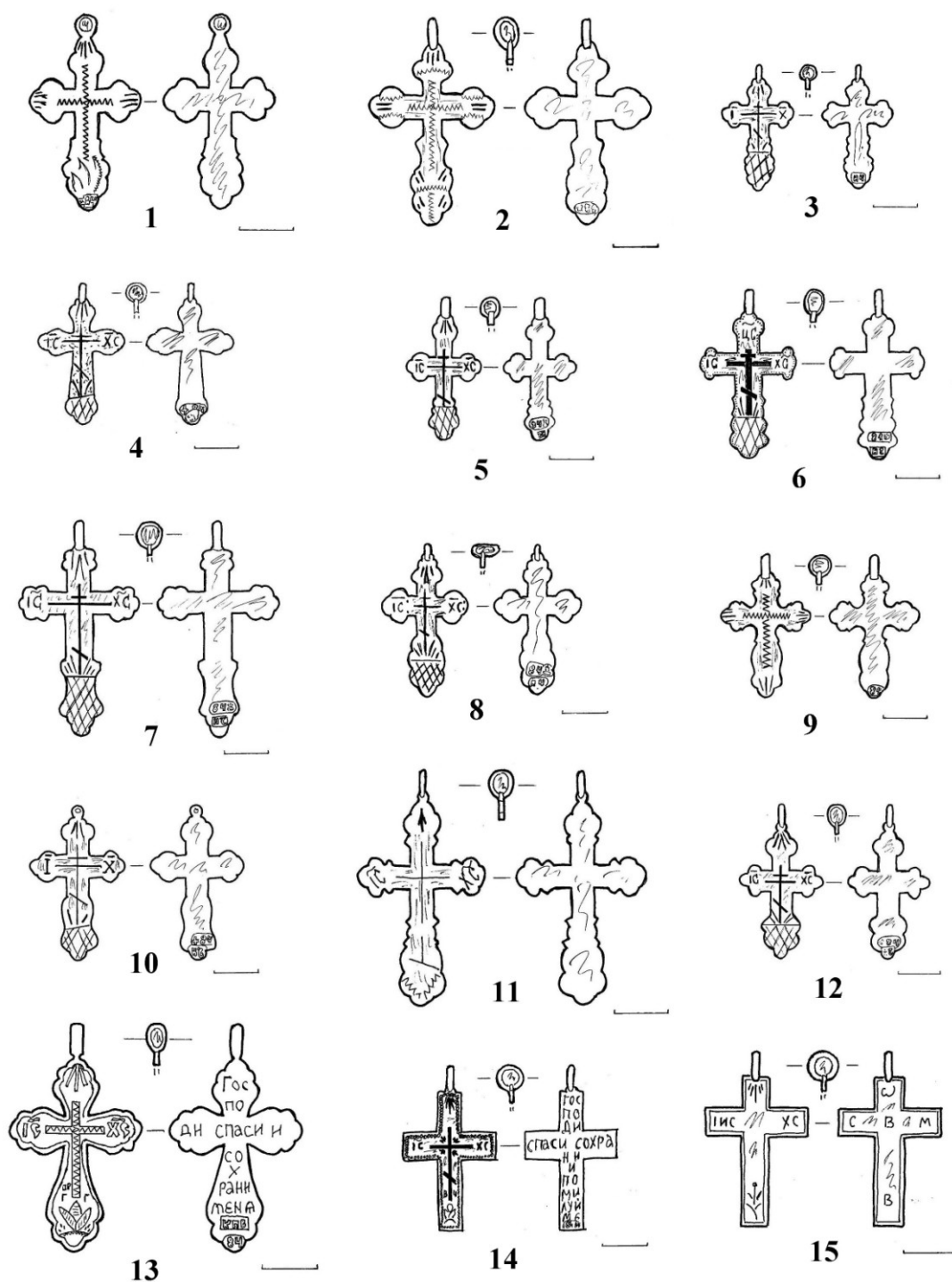
4. Похідні форми сіверсько-поліської традиції і запорозькі хрести.

5. Запорозькі хрести і похідні форми від запорозької і сіверсько-поліської традицій.

6. Похідні форми від запорозької і сіверсько-поліської традицій.

7. Комбіновані форми хрестів друг. пол. XIX – поч. XX ст.

INSULA #4 / 2022

Зведена таблиця хрестів I

№№ рис.	Матеріал, техніка	Область	Район, н/п	Розміри, мм	Напівбалки горизонт., мм	Напівбалки вертик., мм	Написи
2.1	Мід. спл., лиття, імітац. карбув.	Черніг.	Ніжинський	39*25	5–6	4–5; 5–6	ис хс; –
2.2	Мід. спл., лиття, імітац. карбув.	Черніг.		34*25	5–6	5–6; 5–7	ис хс; –
2.3	Мід. спл., лиття, імітац. карбув.	Черніг.	Городненськ.	31*24	5–6	5–6; 5–7	ис хс; –
2.4	Мід. спл., лиття, імітац. карбув.	Черніг.		36*22	4–5	4–6; 4–6	ис хс; –
2.5	Мід. спл., лиття, імітац. карбув.	Черніг.		36*24	5–6	5–6; 5–6	ис хс; –
2.6	Мід. спл., лиття, імітац. карбув.	Черніг.		40*24	5–6	5–6; 5–6	ис хс; –
2.7	Мід. спл., лиття, імітац. карбув.	Черніг.		43*25	4–6	4–6; 4–6	ис хс; –
2.8	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Черніг.	Корюківськ.	33*25	6–7	5–6; 5–7	іис хс; –
2.9	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Черніг.	Чернігівськ.	30*18	4–5	4–5; 4–6	іи хс; –
2.10	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Черніг.	Чернігівськ.	36*23	4,5–5	5–5,5; 5–5,5	ис хс; –
2.11	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Черніг.	Новг.-Сівер.	35*23	5	5; 5	іис хс; –
2.12	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Житом.	Овруцьк.	38*26	5–6	5–6; 5–6	іис хс; –
2.13	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Київ.	Переяслав.	34*24	4–6	4–6; 4–7	ис хс; –
2.14	Алюм. спл., вируб., карб.	Київ.	Переяслав.	36*21	4	4–5; 4–6	–; –
2.15	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Київ.		37*26	4–5	4–6; 4–5	ис хс; –

Зведена таблиця хрестів II

№№ рис.	Матеріал, техніка	Область	Район, н/п	Розміри, мм	Напівбалки горизонт., мм	Напівбалки вертик., мм	Написи
3.1	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Полтав.	Лохвицький	35*26	5–6	5–6; 5–6	іис хс; –
3.2	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Полтав.	Лохвицький	33*23	5–6	5–6; 5–6	іис хс; –
3.3	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Полтав.	Лохвицький	33*23	4–5	4–5; 4–6	ис хс; –
3.4	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Харків.		33*24	4–5	4–5; 4–6	ис хс; –
3.5	Срібло, лиття?, карбув.?	Сумська	Роменськ.	50*30	6–7	6–7; 6–7	–; –
3.6	Низькопр. срібло, вируб.?, карбув.?	Черкас.	Чигирин.	31*26	4–6	4–6; 4–6	іс хс; –
3.7	Мід. спл., вируб.?, карбув.	Черкас.		30*20	4–5	4–5; 4–6	? хс; –
3.8	Мід. спл., вируб.?, карбув.	Черкас.		32*23	5–6	5–6; 5–7	іис хс; –
3.9	Мід. спл., вируб.?, карбув.	Черкас.	Черкас.	34*21	4–6	4–6; 4–7	інс хс; –
3.10	Мід. спл., вируб.?, карбув.	Черкас.	Черкас.	30*20	4–5,5	4–5; 4–6	іис хс; –
3.11	Мід. спл., вируб.?, карбув.	Черкас.	Черкас.	32*22	5; 5–6	5; 5–7	ис хс; –
3.12	Латунь?, штамп?, іміт. карбув.?	Черкас.	Лівий берег	32*21	4–6	4–6; 4–7	іис хс; –
3.13	Латунь?, штамп, іміт. карбув.?	Черкас.	Лисянськ.	35*21	4–6	4–5; 4–7	іс хс; –
3.14	Мід. спл., лиття?, імітац. карбув.?	Вінниц.	Гайсинськ.	38*22	4–5	4–5; 4–5	? ?; –
3.15	Мід. спл., вируб.?, карбув.	Полтав.	Глобинськ., Градизьк	30*15	3–4	3–4; 4–5	–; –

Зведена таблиця хрестів III

№№ рис.	Матеріал, техніка	Область	Район, н/п	Розміри, мм	Напівбалки горизонт., мм	Напівбалки вертик., мм	Написи
4.1	Латунь?, штамп?, іміт. карбув.?	Полтав.	Глобинськ., Градизьк	35*21	4–6	4–6; 4–7	іс хс; –
4.2	Срібло, карбув.	Полтав.	Глобинськ., Градизьк	32*21	5–6	4–5; 4–7	іс хс; –
4.3	Мід. спл., вируб.?, карбув.?	Дніпроп.	Верхньодн., Вільногірськ	28*20	4–5	4–5; 4–6	іис хс; –
4.4	Латунь?, штамп?, іміт. карбув.?	Дніпроп.	П'ятихат.	34*20	4–5	4–5; 4–6	іис хс; –
4.5	Латунь?, штамп?, іміт. карбув.?	Запор.	Великобілоз., Вел. Білозір.	33*21	4–5,5	4–5,5; 4–6	іис хс; –
4.6	Срібло, карбув.	Черніг.	Семенівськ.	27*19	4–5	4–5; 4–7	іис хс; ω ? в м в
4.7	Срібло, карбув.	Київ.	Броварськ.	32*21	4–6	4–6; 5–7	іис хс; ω с в м в
4.8	Срібло, карбув.	Київ.	Тарашанськ.	30*18	4–6	4–5; 4–7	іис хс; ω с в м в
4.9	Срібло, карбув.	Сумська		32*19	4–5	4–5; 4–6	іис хс; ω с в м в
4.10	Срібло, карбув.	Сумська		27*19	5–6	5–6; 5–7	іис хс; ω с в м в
4.11	Срібло, карбув.	Сумська	Путівльський	29,5*20	4–5	4,5–6; 5–8	іис хс; ω с в м в
4.12	Срібло, карбув.	Полтав.	Гадяцьк.	35*20	5–6	5–6; 5–7	іис хс; ω ? ? м ?
4.13	Мід. спл., лиття основи?, карбув.	Дніпроп.	Дніпро, Новоб. форт.	56*34	6–10	6–10; 6–14	іс хс; –
4.14	Мід. спл., вируб., карбув.	Дніпроп.	Павлоград., Ст. Карабінів.	55*39	8–11	7–11; 7–12	іс хс; –

INSULA #4 / 2022

Зведена таблиця хрестів IV

№№ рис.	Матеріал, техніка	Область	Район, н/п	Розміри, мм	Напівбалки горизонт., мм	Напівбалки вертик., мм	Написи
5.1	Мід. спл., вируб., карбув.	Дніпроп.	Царичанськ., Царичанка	42*33	5–8	6–9; 6–10	іс хс; –
5.2	Мід. спл., лиття основи?, карбув.	Дніпроп.	Новомоск., Новоселиця	47*34	7–9	7–9; 7–12	іс хс; –
5.3	Мід. спл., вируб.?, карбув.	Дніпроп.	Новомоск.	47*40	7–10	7–10; 7–13	іс хс; –
5.4	Мід. спл., вируб., карбув.	Дніпроп.	Царичанськ., Царичанка	49*38	8–11; 8–10	8–11; 8–13	іс хс; –
5.5	Срібло, вируб.?, карбув.	Черніг.	Бобровицьк., Браниця	41*23	5–7	5–7; 5–8	іс хс; –
5.6	Срібло, вируб.?, карбув.	Київ.	Переяслав.	31*19	5–6	4–5; 4–7	іс хс; ω ? в ? в
5.7	Срібло, вируб.?, карбув.	Полтав.	Лубенськ.	39*24	6–7	6–7; 6–9	іс хс; ω с в м в
5.8	Срібло, вируб.?, карбув.	Полтав.	Миргородськ.	33*22	5–6	5–6; 5–7	іс хс; ω с в м в
5.9	Мід. спл., вируб., карбув.	Черніг.		32*21	4–6	4–6; 4–7	іс хс; * * * * *
5.10	Срібло, вируб.?, карбув.	Донецьк.		45*26	5–7	5–7; 5–9	іс хс; –
5.11	Срібло, вируб.?, карбув.	Київ.	Кагарлицьк., Липовець	36*23	5–7	4–6; 5–8	іс хс; –
5.12	Мід. спл., лиття основи?, карбув.	Запор.	Новомикол.	33*25	5–6	4–5; 5–6	іс хс; –
5.13	Мід. спл., вируб., карбув.	Полтав.	Гадяцький	33*16	4	3,6–4; 4–5	–; –

INSULA #4 / 2022

Зведена таблиця хрестів V

№№ рис.	Матеріал, техніка	Область	Район, н/п	Розміри, мм	Напівбалки горизонт., мм	Напівбалки вертик., мм	Написи
6.1	Мід. спл., лиття основи?, карбув.	Харків.	Валківськ.	48*24	5–7	5–7; 5–11	іс хс; –
6.2	Мід. спл., зол., вируб?, карбув.	Харків.	Сахновщ.	52*29	6–9	7–9; 7–12	хх хх; –
6.3	Мід. спл., зол., вируб?, карбув.	Харків.	Зміївськ., Першотравн.	45*30	8–9	7–8; 7–11	іс хс; –
6.4	Мід. спл., лиття основи?, карбув.	Луган.		39*22	4–7	4–7; 4–9	іс хс; –
6.5	Срібло, вируб.?, карбув.	Сумська	Роменськ.	36*22	5–6	5–6; 5–7	іс хс; –
6.6	Срібло, золоч. вируб.?, карбув.	Вінниц.	Теплицьк.	40*22	5–7	4–6; 5–9	цс іс іс; –
6.7	Срібло, золоч. вируб.?, карбув.	Вінниц.		40*22	5–7	4–6; 5–9	цс іс іс; –
6.8	Срібло, вируб.?, карбув.	Харків.	Люботин.	30*17	3–5	4–5; 4–6	і х; –
6.9	Срібло, вируб.?, карбув.	Дніпроп.	Солонян., Бутовцівка	30,5*20	4–6	4,5–6; 5–8	іс хс; –
6.10	Срібло, вируб.?, карбув.	Черніг.	Носівськ.	40*24	4–8	4–8; 4–10	іс хс; –
6.11	Срібло, вируб.?, карбув.	Черніг.	Носівськ.	24*15	3–5	3–5; 3–6	іс хс; –
6.12	Срібло, вируб.?, карбув.	Черніг.	Носівськ., Тертишники	33*19	4–7	4–7; 4–8	–; –
6.13	Срібло, вируб.?, карбув.	Черніг.	Козелецьк.	69*39	7–12	9–15; 9–15	–; –
6.14	Срібло, вируб.?, карбув.	Київ.		57*35	6–12	6–12; 5–13	–; –

Зведена таблиця хрестів VI

№№ рис.	Матеріал, техніка	Область	Район, н/п	Розміри, мм	Напівбалки горизонт., мм	Напівбалки вертик., мм	Написи
7.1	Срібло, вируб.?, карбув.	Київ.		36*21	4–8	4–7; 4–9	–; –
7.2	Срібло, вируб.?, карбув.	Сумська	Роменськ.	46*28	5–9	4–9; 4–9	–; –
7.3	Срібло, вируб.?, карбув.	Сумська		28*16	4–6	4–6; 4–7	і х; –
7.4	Срібло, золоч. вируб.?, карбув.	Харків.	Валківськ.	33*20	4–6	4–6; 4–8	іс хс; –
7.5	Срібло, вируб.?, карбув.	Харків.	Лозівськ.	33*17	4–6	3,5–6; 3,5–7	іс хс; –
7.6	Срібло, вируб.?, карбув.	Харків.	Лозівськ.	40*22	5–8	5–76; 6–9	іс іс хс; –
7.7	Срібло, вируб.?, карбув.	Полтав.	Великобагач.	50*28	5–8	5–8; 6–10	іс іс; –
7.8	Срібло, вируб.?, карбув.	Полтав.	Новосанжар., Судівка	34*20	4–7	4–7; 5–8	іс: хс:; –
7.9	Срібло, вируб.?, карбув.	Полтав.	Хорольськ.	33*21	4–7	5–7; 4–7	–; –
7.10	Срібло, вируб.?, карбув.	Черкас.	Корсунь- Шевченк.	36*22	5–7	5–7; 5–8	і х; –
7.11	Мідн. сплав, вируб.?, карбув.	Черкас.	Черкас.	43*24	4–7	4–7; 4–8	іс хс; –
7.12	Срібло, вируб.?, карбув.	Рівнен.		36*19	5–7	4–7; 5–9	іс хс; –
7.13	Срібло, штамп., вируб.?, карбув.	Дніпроп.	Царичанськ.	42*25	5–9	4–9; 4–11	іс хс г г; гос по ди спаси и со х рани меня
7.14	Срібло, вируб.?, карбув.	Полтав.	Гадяцьк., Веприк	37*21	6	5; 5	іс хс в ч; гос по ди спаси сохра ни и по ми луй ме (ня)
7.15	Срібло, вируб.?, карбув.	Сумська	Ямпільськ.	32*19	5	5; 5	іис: хс:; ω с в м в